

Bogdan Krupski

Wpływ Rewolucji Październikowej na twórczość modernistów bułgarskich

Studia Rossica Posnaniensia 11, 69-82

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BOGDAN KRUPSKI

Poznań

WPLYW REWOLUCJI PAŹDZIERNIKOWEJ NA TWÓRCZOŚĆ MODERNISTÓW BUŁGARSKICH

Pod datą 6 grudnia 1917 roku Romain Rolland zapisał w swoim dzienniku: „Zwycięstwo rewolucji rosyjskiej wydaje się nam decydujące dla przyszłości Europy. Wywrze ono wpływ fascynujący. W przeciwnym wypadku Europa może ryzykować tylko dreptanie w miejscu, bez końca wśród żalonych sprzeczek i jałowego powtarzania ciągle jednego i tego samego”¹.

Wpływ ten okazał się nie tylko fascynujący. W armii bułgarskiej zaczęły powstawać tajne komitety antymilitarystyczne i rewolucyjne. Ich działalność doprowadziła do wybuchu we wrześniu 1918 roku powstania żołnierskiego, tzw. powstania władajskiego; zostało ono krwawo stłumione przez siły wierne królowi Ferdynandowi I.

Zwycięstwo Rewolucji Październikowej i jej wpływ ideologiczny na zryw żołnierski w jesieni 1918 roku odegrały decydujące znaczenie w ostatecznej konsolidacji bułgarskiego proletariatu. Wydarzenia te, jak i wcześniejsza wojna światowa, stały się najsilniejszym przeżyciem pokoleniowym dla tej generacji twórców, których dzieła stworzyły bułgarską kulturę na początku dwudziestolecia.

W okresie tym literatura bułgarska znajdowała się w ostatniej, końcowej już fazie wpływów tendencji modernistycznych. Pozycja modernizmu była jednak nadal silna, gdyż jego petryfikacji dokonała grupa w pełni dojrzała i najlepiej artystycznie reprezentatywna. Działalność literacka Geo Milewa, Emanuiła Popdimitrowa, Christo Jasenowa i innych ugruntowała znaczenie kierunku zarówno utworami poetyckimi, jak i nowymi propozycjami teoretycznymi. Spóźniony w porównaniu do innych literatur europejskich modernizm w tym kraju właśnie u progu dwudziestolecia znalazł silne oparcie w znakomicie redagowanych czasopismach — „Złatorogu”, „Wezni” i „Hiper-

¹ R. Rolland, *Dziennik z lat wojny 1914 - 1919*, Warszawa 1965, s. 260 - 261.

ionie". Lata 1920 - 1923 przyniosą także szereg wybitnych i decydujących o ostatecznym kształcie modernistycznej literatury utworów, jak: *Ptaki w nocy* i *Księżycowe plamy* Nikołaja Liliewa, *Bułgarskie ballady* i *Pieśń nad pieśniami* Teodora Trajanowa, *Zamek rycerski* Christo Jansenowa, *Ziemia* Ludmiła Stojanowa, *Wieczorne miraż* i *Wolne wiersze* Emanuila Popdimi-trowa. W roku 1920 ukazuje się pośmiertne wydanie *Wierszy* Dimczo Debelia-nowa, jednego z najlepszych bułgarskich poetów — symbolistów. Geo Milew w redagowanej przez siebie „Wezni” propaguje manifestami i własną poezją ekspresjonizm — wydarzeniem literackim stają się jego trzy tomiki: *Okrutny pierścień*, *Ikony śpią* i *Requiem dla poety P. K. Jaworowa*. Hasła „czystej sztuki”, antyutylitaryzm i aspołeczność literatury, wyzwolenie procesu twórczego ze wszystkich ram i podporządkowań wypowiedziane z nową siłą miało w dalszym ciągu urok i potrafiło fascynować.

Ponieważ treści dzieła literackiego, niezależnie od aktualnych koncepcji sztuki, są treściami społecznej świadomości uwarunkowanej — zgodnie z materializmem historycznym — przez „wewnętrzne sprzeczności dzielące społeczność ludzką”², toteż należy szukać dla rozwoju literatury odniesień w życiu społecznym, będącym zawsze jakimś procesem. Głównym odniesieniem dla literatury staje się w tym ujęciu proces dziejowy, sytuacja historyczna, całościowa sytuacja epoki. Dlatego też ważne jest wyjaśnienie przemian literatury wtedy, gdy społeczeństwo będące podstawą jej funkcjonowania i wyznaczające ramy procesu literackiego wchodzi w fazę otwartego kryzysu, gdy zaostwiają się w nim antagonizmy i prowadzą do powstania, nazwanej tak przez Lenina, „sytuacji rewolucyjnej”³.

Zajmując się okresem tak nabrzmiałym konfliktami i walką ideową, jak odcinek procesu historycznoliterackiego oznaczony sygnałem Październik 1917, nie można uniknąć pytania powtórnego za Marią Janion: „czym jest rewolucja dla literatury i w literaturze”⁴.

W bułgarskim życiu społecznym Rewolucja Październikowa odbiła się głośnym echem, stanowiąc doskonały przykład dla zorganizowanego w szeregach partii komunistycznej proletariatu. Dnia 2 grudnia 1917 roku odbył się w Sofii olbrzymi wiec, na którym o znaczeniu rewolucji i o pokoju mówili: Dimitr Błagoew, Christo Kabakcziew i Georgi Dimitrow. W podjętej rezolucji pt. *Rewolucja rosyjska i pokój*, rozpowszechnionej w tysiącach egzemplarzy, żądano przyjęcia propozycji władzy radzieckiej dotyczącej „ogólnego pokoju bez aneksji i kontrybucji, na podstawie prawa do samookreślenia przez narody”.

² Określenie A. Gramsciego, *Pisma wybrane*, t. 1, Warszawa 1961, s. 132.

³ W. Lenin, *Dziela*, t. XXI, Warszawa 1951, s. 216.

⁴ M. Janion, „Cześć i dynamit”. *Literatura a rewolucja*. W: *Literatura polska wobec rewolucji*, Warszawa 1971, s. 40.

Natomiast przejawem toczącego się w literaturze sporu o ustalenie nowych wzorów ideowych i o określenie natury stosunku łączącego literaturę z rewolucją stały się utwory literackie. Ze zdecydowaną aprobata i pełnym zrozumieniem wartości październikowych wydarzeń wystąpili zdeklarowani już wcześniej poeci proletariatu i rewolucji, jak np. Dimitr Poljanow. Wydarzenia te były dla nich konieczną i oczekiwaną postacią historycznego rozwoju, ujawnieniem się w tej wstrząsającej, rzeczywistej formie nowych konstruktywnych momentów historii, przesłanek wolności ludzkiej i przyszłości. Toteż tematyka walki mas ludowych powinna być najgłośniejszym z zadań literatury nawiązującej uczuciowy i myślowy kontakt z rewolucją. Oczekiwali od literatury, a zresztą całej sztuki, jej własnej, wewnętrznej, duchowej i ideowej rewolucji, której wyrazem była ich twórczość poetycka.

Wykorzystanie indywidualistycznego i anarchistycznego fermentu modernizmu, częściowe lub prawie całkowite wtopienie go w nieokreśloną „ideę demokratyczną” i przeciwstawienie na tej podstawie internacjonalizmowi i rewolucyjnemu socjalizmowi, było ideologicznym manewrem zagrożonej burżuazji bułgarskiej, manewrem, który jednak spodziewanych rezultatów nie przyniósł. Jaka więc była reakcja przedstawicieli tendencji modernistycznych w literaturze bułgarskiej na wieść o zwycięstwie październikowym w bratniej, bo przecież wyzwolicielskiej dla Bułgarii i słowiańskiej Rosji?

Pierwszym, który zajął stanowisko zdecydowane i jednoznaczne był typowy reprezentant modernizmu, Christo Jassenow. W listopadzie 1917 roku powstaje jego wiersz *Piotrogród*, świadczący całkowicie o ideologicznej przemianie twórcy, zrozumieniu i radosnym przyjęciu wielkiej historycznej prawdy:

O, biedny Piotrogradzie, zastępy twych synów
 Na śmierć idą zaszczytną, aby dzień się zrodził.
 Każdy poległy syn twój to nasz brat, co zginął,
 Każdy grób twój to symbol prawdy, co nadechodzi.
 Trwaj nad wszelką marnością jak wolności godło,
 Odtrąć jad prorocत्व mrocznych i złowieszczych krzyków.
 Niech u twych stóp się skruszy cała świata podłość
 W mrocznych czasach grabieżców i ich niewolników⁵.

Zasadniczej zmianie uległy dotychczasowe akcesoria modernistyczne autora *Rycerskiego zamku*. Pojawiają się nowe, do tej pory nieznane jego twórczości zwroty, jak: „szturm”, „dym i proch”, „bój”, „czerwone bataliony”, „grzmot”, „marsz”, „barykady” — podkreśla to realizm utworu, jego drapieżność i siłę wyrazu. *Piotrogród* jest nie tylko poetyckim hołdem złożonym październikowemu zrywowi, ale także namiętnym i żarliwym wezwaniem do powszechnego wystąpienia proletariatu i gorącą wiarą w jego zwycięstwo.

⁵ Ch. Jassenow, *Piotrogród* (tłum. J. Ficowski). W: Antologia poezji bułgarskiej, Warszawa 1954, s. 108.

Formę zapowiedzi ewolucji poglądów poetyckich Jasenowa stanowiły już wcześniejsze wiersze zebrane w tomiku *Rycerski zamek*. Nie w pełni świadomie zdawał sobie poeta sprawę z nadchodzących zmian i ich dziejowej konieczności. Utrzymane w symbolistycznej konwencji utwory, ożywione nowym czynnikiem — ruchem, deklarują udział w przyszłych przeobrażeniach:

Gdy któregoś dnia jasnego przeleci nad miastem burza
I usłyszę tupot koni i metaliczny dźwięk szpad
Porzucę sen mroczny smutnych boleści⁶.

Rewolucja Październikowa była momentem zwrotnym w poetyckim rozwoju Christo Jasenowa. *Piotrogradem*, *Za granitowymi ogrodzeniami* i *Niebem* zdecydowanie wkroczył na drogę twórczości rewolucyjnej. Wstąpienie w 1919 roku do partii komunistycznej, praca w redakcji „Czerwonego Śmiechu” — organu komunistów bułgarskich i sygnowanie swoich utworów literackich znaczącym pseudonimem „Wania Piotrogradzki” — stanowiły fakty potwierdzające dokonanie się wewnętrznego przełomu w poglądach Jasenowa. Swój nowym ideałom pozostał wierny do końca i za nie oddał życie w maju 1925 roku.

Zwycięskie powstanie rosyjskiego proletariatu podobny wpływ wywarło na innego twórcę modernistycznych zbiorów, znakomitego znawcę i tłumacza symbolizmu francuskiego — Emanuila Popdimitrowa. Do roku 1917 zdobył określoną pozycję w środowisku literackim takimi utworami, jak: *Wiersze młodzieńcze* — 1911 r., *Sen o miłości*, *Wierzby płaczące* — 1914 r. Była to poezja o silnej dominancie pierwiastka mistyczno-religijnego, motywach i symbolice biblijnej. Charakterystyczna jest także liryka miłosna, przedstawiająca miłość tragiczną, nie odwzajemnioną. Łatwo czytelne w formowaniu modernistycznej sylwetki Emanuila Popdimitrowa są wpływy zachodnioeuropejskiego neoromantyzmu, szczególnie symbolizmu francuskiego, a także rola systemów filozoficznych Schopenhauera, Nietzschego i Bergsona.

Rewolucja rosyjska wyznaczyła istotną cezurę w literackim i światopoglądowym rozwoju trzydziestoletniego poety. Rosja staje się dla Popdimitrowa krajem rewolucji społecznej, krajem budującym nowe społeczeństwo i nową kulturę. Nieprzypadkowo też powstaje w roku 1920 poemat *Rosja*, w którym uderza poetycka wizja oddziaływania przykładu Października na cały świat:

Opiewam kraj
ogromny
bohaterów srogich,
Rosję
o stu licach;
żywiół i pożar,

⁶ X. Ясенов, *Рицарски замък*, София 1921, s. 36 (tłum. moje — B. K.; we wszystkich pozostałych wypadkach gdy nie podano nazwiska tłumacza, tłumaczenie jest moje).

błyskawicę,
co miota trwogi
z tej strony oceanu,
i iskry, z których wzrośnie ogień
w sercu mglistego Londynu,
w Paryżu zakłamanym⁷.

Podobnie jak młody rewolucyjny poeta Christo Smirnenski, Emanuil Popdimitrow przedstawił Rosję jako „serce olbrzymie” przelewające krew za całą ludzkość. Oddzielne, abstrakcyjnie skomponowane obrazy dają historyczny przegląd dziejów Rosji, całość zamyka charakterystyczna dla wcześniejszej twórczości postać Chrystusa, ubranego w „koszulę z ognia” — symbol odkupicielskiej i zbawicielskiej dla narodów świata roli. Kolejne utwory: *Sztandary* (1922 r.), *Okrety* (1923 r.) i *Wszecławiat* (1924 r.) — potwierdzają odejście Popdimitrowa od modernistycznych tematów i zainteresowań. Pozostaje wierny jedynie kategorii symbolu jako podstawowemu środkowi wyrazu poetyckiego — treści stają się zaangażowane społecznie, wyczulone i uwrażliwione na wszelkie zmiany i przeobrażenia dokonujące się w realnym już i rzeczywistym świecie. Swoistym manifestem, deklaracją nowych odczuć i rozumień jest *Czarnoziem* z tomiku poetyckiego zatytułowanego *Sztandary*:

Powstałem w łonie
masy — narodu,
niechaj mnie znowu
przyjmie ona.
Niechaj mnie wehłonie,
jak wehłania wodę
ziemia spragniona...
.....
Niechaj mnie przyjmie
znowu
lud — ojciec i nauczyciel.
Niechaj mnie wplecie
w osnowę
kobietców wielobarwnych
Życie!⁸

Ciekawym przykładem przewartościowań zachodzących w literaturze bułgarskiej na początku lat dwudziestych jest działalność twórcza Ludmila Stojanowa. Symbolista, debiutujący w roku 1905 *Zamarzniętymi kwiatami*, redagujący wspólnie z Teodorem Trajanowem i Iwanem Radosławowem „Hiperion” — organ bułgarskich symbolistów, autor głośnych w środowisku

⁷ E. Popdimitrow, *Rosja* (tłum. J. Ficowski). W: Antologia poezji bułgarskiej, Warszawa 1954, s. 99.

⁸ E. Popdimitrow, *Czarnoziem* (tłum. J. Ficowski), *ibid.*, s. 97, 99.

modernistycznym *Więzi na rozstaju dróg* (1914 r.) wobec wydarzeń z roku 1917 pisze, że teraz „człowiek i świat” muszą stać się „obiektem nowej sztuki”. Początkowo tylko w prozie Stojanowa zaczynają pojawiać się akcenty realistyczne — opowiadania *Zemsta Rafaela Dawidowa*, *Miłosierdzie Marsa*, *Bicz boży*. Nieco później ton ten zabrzmi także w jego poezji konkretnego obrazu i zwykłego, ludzkiego życia. Człowiek, jego praca i problemy są teraz głównym obiektem zainteresowań. Poeta mówi o tym wprost:

Nie, nie mogę bez ludzi,
Bez dźwięku ludzkiej mowy
Gdzie dwaj — w polu — roznawiają
Tam i ja — ich brat z daleka⁹.

Bułgarski proces historycznoliteracki lat dwudziestych naszego wieku łączy się ściśle z nazwiskiem Geo Milewa, najwybitniejszego reprezentanta ostatniej fazy modernizmu i twórcy bułgarskiego ekspresjonizmu¹⁰. Jego debiut literacki, pozostający pod silnym wpływem realizmu Iwana Wazowa, to dwa rękopiśmienne zbiorki *Sztuka* i *Album*. Utwory powstające po roku 1915, zebrane i wydane dopiero w tomiku *Okrutny pierścień* (1920 r.), posiadają już zupełnie modernistyczny koloryt i zdecydowanie symbolistyczne piętno. Oczarowanie i fascynacja tajemniczym światem symboli, zapatrzenie we własne, niewyraźne często tęsknoty i zadumania jest łatwo czytelne. Programowy brak zainteresowania sprawami otaczającej rzeczywistości, całkowite oderwanie i niedostrzeganie piętrzących się konfliktów społecznych, cyzelowany, pisany znakomitą językiem wiersz — postawiły Milewa w gronie twórców decydujących o modernistycznym kształcie literatury bułgarskiej tego okresu.

Utworem szczególnie charakterystycznym dla tego etapu rozwoju działalności literackiej autora *Września* jest *Ballada* ze zbioru *Okrutny pierścień*:

Łuna lodowa wisi
o ślepe okna i martwe drzwi
oparta.
Jesienne groby zieją
topielcy dawni z bladymi twarzami
przystrojeni
ogniem i śmiercią i gwiazdami¹¹.

Geo Milew był także teoretykiem modernizmu, autorem manifestów i programów literackich określających jednoznacznie i wyraźnie cele i rolę „nowej

⁹ Л. Стоянов, *Не мога без хора*, София 1928, s. 36.

¹⁰ O znaczeniu G. Milewa dla rozwoju bułgarskiego modernizmu i ekspresjonizmu ciekawych spostrzeżeń dostarcza: Z. Konstantinovic, *Expressionism and the South Slavs*. W: *Expressionism as an international literary phenomenon*, Budapest 1973, s. 262 i nast.

¹¹ Г. Милев, *Избрани произведения*, София 1965, т. I, s. 130.

sztuki”. Większość propozycji drukowana była na łamach redagowanej przez niego „*Wezni*”. Artykuły takie jak *Sztuka rodzima* i cały szereg innych głosiły otwarcie postulaty „sztuki czystej”, niezaangażowanej, nie opartej na żadnych wzorach i tradycjach: „...statek literatury bułgarskiej (...) musi osiągnąć brzeg sztuki — czystej sztuki. Literatura bułgarska musi porzucić swoje własne zasklepienie, porzucić tradycję i narodowość, współczesność i popularność...”¹²

Oddziaływaniu ideologii rewolucyjnej na twórczość Geo Milewa warto poświęcić nieco więcej miejsca. Bowiem rozwój osobowości twórczej poety jest przykładem znamionym, składnikiem istotnym dokonujących się przeobrażeń i przewartościowań w procesie literackim na początku lat dwudziestych w Bułgarii.

Pierwszym sygnałem odmiany zachodzącej w poezji Milewa jest dominacja nowego, pojawiającego się dopiero teraz obrazu i tematu — miasta. Jest to jeszcze na razie miasto wymarłe, bezludne, zalewane strugami jesiennego deszczu:

O deszczu, deszczu obfity i smutny
na trotuarze tańczący,
pijany, nagi, wolny i bachiczny¹³.

Wraz z wejściem na drogę ekspresjonizmu obraz ten zostaje wzbogacony o istotny i ważny dla tej ewolucji czynnik ruchu — pojawiają się ludzie i tłum:

W szumie ulicznego święta
staniesz ty i twój smutek

i dalej:

staniesz świetlisty i bez twarzy
pośród niezliczonego tłumu¹⁴.

To, co działo się w 1917 roku w Rosji, co promieniowało, rozprzestrzeniało się na wszystkie dziedziny i zjawiska cywilizacji, zmuszało do przemyślenia na nowo teoretycznych podstaw współczesnego życia, zagadki egzystencji ludzkich społeczeństw i jeszcze większej zagadki historycznej przyszłości człowieka — to był zryw mas, ich ruch, ich rewolucja. Coraz potężniejsze ciśnienie na styl myślenia epoki, na rodzaj i sposób podejmowania jednostkowych decyzji ideowych zmienia zasadniczo sens literackiego zaangażowania i dramatyzuje problem ideowego wyboru. Pojawiają się i rosną barykady w umysłach, w miarę jak przybywa barykad budowanych w poprzek rewolucyjnych ulic. Wśród tych dwojakich barykad pisarz nie jest w stanie uprawiać dłużej „polityki literackiej” w wielkim, niezależnym, wolnym i romantycznym stylu, jego niezależność duchowa staje się problemem, prawda

¹² Г. Милев, *Критичен преглед*, „*Вezni*” 1919 I, nr 2, s. 17.

¹³ Г. Милев, *Избрани произведения*, op. cit., s. 128.

¹⁴ *Ibid.*, s. 125.

uczuciowa i intelektualna — wartością problematyczną. Reakcje stają się różnorodne, ważne są dwie skrajne — pierwsza reprezentowana przez Nikołaja Liliewa, w zasadzie jednostkowa i osamotniona, polegała na literackim zamknięciu, wycofaniu się z poetyckiego współczesnictwa, określenia zachodzących burzliwych zmian. Druga, bardziej powszechna ale i bardziej złożona, była ewolucją w stronę realizmu, zerwaniem z modernizmem, aktywnym włączeniem się w toczącą walkę.

Bunt modernistyczny nie był dla sił rewolucji społecznej i socjalizmu partnerem do całkowitego odrzucenia. Jedną z konsekwencji ideowych tego buntu musiało być jego przesuwanie się, ciężenie i zbliżanie do stanowisk światopoglądu socjalistycznego. Taki właśnie przebieg miała rozstrzygająca faza ideowych dziejów Geo Milewa. I odwrotnie, konsekwencją stanowisk myślowych socjalizmu, który dla modernistów był nie tylko partią polityczną, lecz także siłą moralną i kulturalną, prefigurowanym kształtem nowoczesnej kultury, musiało być wchłonięcie pewnych zasadniczych przeżyć, zagadnień i zdobyczy duchowych, wnoszonych przez sztukę nowoczesną — przez modernizm, gotowość jej zrozumienia, i to nawet wtedy, gdy występowała i propagowała antyspołeczne hasło „sztuki dla sztuki”.

Rozterka Milewa, jeszcze modernisty, uwidacznia się szczególnie wyraźnie w utworach, których tematem jest pierwsza wojna światowa. Stanowi ona żywiol groźny, niepojęty dla poety:

Głowa moja —
 — latarnia krwawa z rozbitymi szklami.
 Zagubiony — wiatr, mgła, deszcz
 głęboka noc
 umieram na wzgórzu 506,
 zmartwychstaję — Berlin, Paryż.
 Nie istnieje czas i wiek — jest Dziś¹⁵.

Poetyckie wyznanie przeżyć Geo Milewa, rzuconego na plan historyczny strasznej realności wojny, stanowi rysunek bardzo plastyczny i żywy. Ucieczką jest tęsknota za światem sztuki — dyskusjami literackimi, salonami wystawowymi i salami teatralnymi Berlina i Paryża. Na przeszkodzie stoi jednak wojenna prawda — „latarnia krwawa z rozbitymi szklami” — przenośnia poetycka powtórzona za wierszem Saszy Czornego.

Świadectwem nowego spojrzenia poety na rzeczywistość, dostrzeżenia jaskrawej nierówności społecznej są notatki z podróży po Europie zachodniej: „...Londyn objechałem już prawie cały. Moje wrażenie: groza. Ameryka! Huk, spekulacja, zimno, pieniądze, chciwość, nędza (...) Niech będą te Niemcy, te Prusy starte na proch, zmasane. Rosyjski reżim Sybiru nie jest wcale gorszy od terroru pruskiej policji. Państwo policji i militaryzmu”¹⁶.

¹⁵ Г. Милев, *Главатa ми...* W: Избрани произведения, op. cit., s. 131.

¹⁶ Г. Милев, *Литературен архив*, s. 252, 265.

Teoria rewolucji tkwiła u podstaw marksowskiego widzenia dziejów: „Proletariat, najniższa warstwa obecnego społeczeństwa, nie może się wydzwignąć, nie może się wyprostować nie wysadzając w powietrze całej nadbudowy warstw stanowiących oficjalne społeczeństwo”¹⁷.

Ta teoria rewolucji zrealizowana w październiku 1917 roku dokonała ostatecznego przełomu ewolucyjnego Geo Milewa. Nowym, głównym bohaterem utworów staje się teraz proletariat. W *Kalendarzyku ekspresjonistycznym* jest to „czarny człowiek”, tłum, w którym drzemie potężna energia i siła, którym kieruje sprawiedliwy gniew. Przymiotnik „ekspresjonistyczny” zawarty w tytule utworu został użyty przez Milewa zupełnie świadomie. Z kierunkiem tym nie zerwał, wprost przeciwnie, kontakt uściślił, nawiązując ożywną współpracę literacką z radykalną grupą „Die Aktion”.

Ekspresjonizm rewolucji nie zanegował: stając przed kontrastem między zarysowującą się możliwością dokonania humanistycznej syntezy świata a dezintegracją, dezorganizacją i dekadencją składowych elementów aktualnej rzeczywistości ludzkiej rozpadł się na dwa zwalczające się skrzydła: na odłam aktywistyczny, związany z rewolucyjną polityką i z socjalistyczną teorią kultury, szukający porozumienia z masami, i na wprost przeciwny nurt katastrofizmu — odłam wieszczący śmierć wolności i twórczości, zagładę kultury we współczesnym i jutrzejszym świecie. W szeregach odłamu aktywnego stanął Geo Milew, od tego momentu piewca tłumy i człowieka rewolucji. Dał temu wyraz we wspomnianym *Kalendarzyku ekspresjonistycznym* rozpisany na dwanaście miesięcy:

Daleko, we wnętrzu czarnych obłoków rodzi się krwawa luna...
(Wrzesień)

Z dwóch przeciwległych stron dalekiego bulwaru idą wolno jeden za drugim czarni ludzie z karabinami... Daleko, z mglistego bezkresu wypływa na szeroki bulwar ogromna fala czarnego tłumy opromieniona złotym blaskiem jesiennych drzew. Gdzieś tam szcękają straszne zęby karabinów maszynowych.

(Październik)

Budujemy barykady i kopimy rów: między Wczoraj i Dziś.
(Listopad)¹⁸

Z tej perspektywy oglądana jest przez Geo Milewa Rewolucja Październikowa: wydarzenia rosyjskie są najbardziej krańcowym wyrazem ingerencji wielkiej masy w bieg politycznych dziejów. W tym względzie są one doprowadzoną do ostatecznych konsekwencji realizacją ogólnoeuropejskich tendencji rozwoju społecznego. Rewolucja staje się przewyciężeniem chronicznej antynomii kultury i cywilizacji, świata wartości i świata rzeczy. Takim przewy-

¹⁷ K. Marks, F. Engels, *Manifest Partii Komunistycznej*. W: K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. IV, Warszawa 1962, s. 526.

¹⁸ Г. Милев, *Експресионистично календарче*. W: Избрани произведения, op. cit., s. 98, 99, 101.

ciężeniem, które cywilizacji przywróci wartość kultury, które zarazem życie ludzkie wyzwoli spod władzy rzeczy.

Radykalny, aktywny ekspresjonizm Milewa stanowi już ostatni krok do świadomie zaangażowanej twórczości rewolucyjnej. Dają temu wyraz dwa poematy z roku 1922: *Piekło* i *Dzień gniewu*. To już gwałtowny, namiętny, pełen żaru poetyckiego protest — po raz pierwszy wyrażony w formie „my” — przeciw kapitalistycznemu światu; wezwanie proletariackich mas do czynu — na wzór zwycięstwa Października — do zdecydowanej walki, której chwila nadeszła. Wypowiedziana tu językiem zapożyczonym od ekspresjonizmu wiara w ideę powtórnych narodzin, które jednak poprzedzić musi śmierć starego świata, całkowita ruina i upadek dotychczasowego układu wartości, prawdziwie bolesne i nieuniknione „zejście do piekieł” przed wkroczeniem do zasłużonego i należnego Edenu, zabarwiona została mitologią religijną. Poemat *Piekło* — pomyślany jako współczesna wersja *Boskiej komedii* — rozpoczyna się obrazem kręgu pierwszego, którym jest zabijający, fizyczny głód:

Brzuch nasz próżny
— rozpięta skóra na bębnie starym,
bębnie stojącym pośród boju
bij w bęben
z głuchym dźwiękiem,
dziką groźbą
i wściekłością
Głód!
Głód!
Głód!¹⁹

Charakterystyczne dla rewolucyjnej twórczości Milewa jest podkreślanie koniecznej szybkości działania, przemożny apel o ciągły ruch:

Dante był andante, terror i strach bez nadziei,
My jesteśmy presto
Galop!²⁰

i w poemacie *Dzień gniewu*:

Na nic się zda nasze stanie
Powstańmy,
Naprzód
Ruszajmy!²¹

Milew demonstruje również zmianę swojego światopoglądu opuszczając redakcję modernistyczno-ekspresjonistycznej „Wezni” i przechodząc do pracy

¹⁹ Г. Милев, *Ад*. W: Избранные произведения, op. cit., s. 49.

²⁰ Г. Милев, *Избранные произведения*, op. cit., s. 43.

²¹ Г. Милев, *Ден на гнева*. W: Избранные произведения, op. cit., s. 55 - 56.

w rewolucyjnym „Płamyku”. Na łamach tego czasopisma ukazało się drukiem wiele jego utworów literackich i artykułów publicystycznych. „Demokracja — rewolucja — socjalizm — to podstawowe punkty całej społecznej i literackiej działalności Geo Milewa...” — podkreśla Georgi Markow²².

Artykuły zamieszczane w „Płamyku” przynoszą entuzjastyczne wypowiedzi o Leninie: „Lenin jest jednym z tych ludzi — tytanów historii — którzy rodzą się raz na tysiące lat”²³ oraz nowe określenie roli pisarza w społeczeństwie: „...miejsce poety jest nie na Parnasie, siedzibie muz, ale na kipiącym placu życia, pośród ludzi, pośród ludu...”²⁴.

Twórczość i ewolucję Geo Milewa zamyka ostatni utwór — poemat *Wrzesień* — inspirowany wartościami ideologicznymi i wydarzeniami Października, powstania władajskiego, a przede wszystkim wielkiego zrywu ludu bułgarskiego — powstania wrześniowego w 1923 roku. Realistyczne obrazy walki stanowią sumę dotychczasowych doświadczeń poetyckich Geo Milewa. O potężnej sile wymowy tego utworu może świadczyć choćby fakt, że *Wrzesień* stał się wyrokiem śmierci dla poety — za „obrazę państwa” został zamordowany przez faszystowską policję.

Sposób ujęcia tematyki, nowatorstwo artystyczne — specyficzna intonacja, melodyka wiersza i frazy, niezwykła sugestywność obrazu stanowią o oryginalności poematu i pełnym zsyntetyzowaniu wyrazu poetyckiego:

tysiąckrotna wiara
 — w narodzie zmartwychpowstanie
 tysiąckrotna wola
 — jasnego bytowania
 tysiące dzikich serc
 — a w każdym żar się płomieni
 tysiące czarnych rąk
 — w czerwonym kręgu przestrzeni
 podniosły z wysiłkiem w słońce
 czerwone
 sztandary
 łopoczące

wysoko
 szeroko²⁵

Poemat ten, zbudowany z dwunastu pieśni, jest najwyższym świadectwem dojrzałości rewolucyjno-ideologicznej Geo Milewa. Wrześniowemu rewolucyjnemu porywowi narodu bułgarskiego — „chłopów, robotników, niemajątnych” — oddaje poetycki hołd demaskując równocześnie z całą bezwzględ-

²² Г. Марков (*Wstęp*). W: Г. Милев, Избрани произведения, op. cit., s. 30 - 31.

²³ „Пламък” (Г. Милев), Владимир Илич Улянов—Ленин, „Пламък” 1924, I, nr 2, s. 7.

²⁴ Г. Милев, *Отворено писмо до г. Борис Вазов*, „Пламък” II 1925, nr II, s. 26.

²⁵ G. Milew, *Wrzesień* (tłum. J. Ficowski). W: Antologia poezji bułgarskiej, op. cit., s. 128.

nością i pasją prawdziwe oblicze burżuazji — „fabrykantów, właścicieli domów, zbójców z czarnych sotni”. Realistyczny obraz krwawej klęski powstania ludowego znalazł szczególnie wyraz w scenie śmierci jednego z przywódców, „czerwonego popa Andrzeja”:

Pod słupem stanął z jasnym licem.
A obok niego kat.
Oficer.

.....

Wielki pop Andrzej
stał niezłomny
spokojny
jak z granitu pomnik —
bez żalu²⁶

Postać umierającego za współbraci popa Andrzeja zastyga posagowo — „człowiek ogromny niedosiężny”.

Upadek proletariackiego powstania nie przekreśla wiary poety w przyszłość, niedalekie już zwycięstwo. Poemat kończy się optymistyczną wizją nadchodzącej historycznej konieczności — sprawiedliwości, równości i wolności:

Niech ludzkie życie całe
ku górze wiecznie pnie się
— niech wzwyż się wznosi w pędzie!
Ziemia nam będzie rajem —
będzie!²⁷

Ustosunkowanie się do problemu rewolucji było jednym z głównych zadań literatury tego czasu. Nurt duchowy, który prowadzi od fermentu — buntu modernistycznego z przełomu wieków, od Penczo Sławejkowa, Krysto Krystewa do Geo Milewa, jest w swych sprzecznościach i dynamicie siłą inspirującą nie tylko literaturę bułgarską, ale również i twórczość europejską. Wszędzie napotkać można ślady rewolucji: niezależnie czy działa ona z bliska, czy też z bardzo dużej odległości, nie osłabiło to wcale jej wpływu.

Dla bułgarskiego modernizmu ideologia i wydarzenia Października stały się ostatecznym procesem likwidacyjnym. I to nie tylko w zakresie twórczości literackiej — zaznaczyło się to dość wyraźnie w sztukach plastycznych. Nieprzypadkowo w impresjonistycznym, nieco później ekspresjonistycznym warstwie Siraka Skitnika pojawiają się takie obrazy jak „Miasto z męskimi twarzami” lub duży cykl „Wiosna”. Symbolika wiosny, majowego święta, ponownych narodzin, łączyła się wtedy często z robotniczą demonstracją i walką, ogarniającą cały świat. Explicite wypowiedziały to rzeźby Iwana Funewa: „Swoboda słowa”, „Maszynista”, „Zebranie”. Linia, wciąż jeszcze elastyczna i dekoracyjna, ulega rozprostowaniu, rozplątane zostają jej ozdobne

²⁶ Ibid., s. 132, 133.

²⁷ Ibid., s. 136.

zawiłości. Przedstawione postacie trwają w ruchu, we wstrzymanym przed sekundą geście; zastosowana wielopłaszczyznowość w pełni stwarza iluzję akcji. Występująca niekiedy ostrość i toporność konturu wyraża moc, siłę i dynamikę.

Zjawiskiem charakterystycznym były literackie dzieje młodszej generacji poetów, których najlepszym przedstawicielem jest Christo Smirnenski. Jego utwory juvenilne, powstałe w czasie rozkładu modernizmu i utrzymane jeszcze w jego tonie, szybko ustąpiły miejsca twórczości rewolucyjnej. Dwudziestodwuletni poeta w jednym ze swoich pierwszych wierszy pisał:

Lećcie, lećcie szlakiem rzezi z deszczem ognia i żelaza,
Dni bezchmurnych i szczęśliwych zwiastunowie rozwichrzeni,
W grzmotach gromów, wśród błyskawic wyzwalając od zarazy
Świat i ludzkość, odrodzoną w zbuntowanych fal czerwieni!
A gdy runie głąz ostatni, kiedy już zamczysko stare
W proch i popiół się obróci, ogień strawi je i woda,
Zsiądźcie z rączych swoich koni i całujcie ziemię z żarem,
Aby zagościła na niej wieczna miłość, wieczna zgoda!²⁸

Miejsce „artystycznego cygana” zajął proletariats, jedyny uprawniony historycznie oskarżyciel społeczny, kreowany przez rewolucję na głównego bohatera sztuki tego czasu. Dokonał on krytyki życia we wszystkich jego przejawach i postaciach, obnażył niewystarczalność i nietrwałość zagwarantowanych, zdawałoby się, wartości, pojęć i stanowisk, zanegował znajdującą się w agonii „l'art pour l'art” na rzecz nowej, tworzonej przez siebie.

„Rewolucje są momentami, w których społeczeństwa zapoznają się z istotną swoją strukturą” — pisał Stanisław Brzozowski²⁹. Można by powiedzieć także, że dokonują rozliczeń całokształtu wartości tkwiących w epokach i prądach literackich i stanowią graniczne, zamykające je cezury.

БОГДАН КРУПСКИ

ВЛИЯНИЕ ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ НА ТВОРЧЕСТВО
БОЛГАРСКИХ МОДЕРНИСТОВ

Резюме

Победа Октябрьской революции сыграла существенную роль в формировании болгарского литературного процесса. В конце двадцатых годов XX века в Болгарии доминировал модернизм — творчество Е. Попдимитрова, Х. Ясенова, Л. Стоянова, Н. Лилева, Т. Траянова, Д. Дебельянова и Г. Милева. Октябрьские события в России стали переломным

²⁸ Ch. Smirnenski, *Czerwone szwadrony* (tłum. R. Kwiatkowski). W: *Antologia poezji bułgarskiej*, op. cit., s. 140.

²⁹ S. Brzozowski, *Literatura polska wobec rewolucji*. W: *Dzieła wszystkie*, t. VI, Warszawa 1936, s. 222.

моментом в литературной деятельности многих из них. Возникает *Петроград* Ясенова, поэма *Россия* Попдимитрова.

Наиболее интересным примером является эволюция творческих воззрений Г. Милева. Он был ведущим популяризатором и теоретиком последнего периода модернизма в Болгарии — крупнейшим представителем экспрессионизма в этой стране. Октябрьская революция совершила полный перелом в мировоззрении и творчестве Г. Милева. Новым главным героем его произведений становится пролетариат (*Экспрессионистский календарь*, *Ад*, *День гнева* и *Сентябрь*). Одновременно стоит подчеркнуть, что революция стала организующей силой, вдохновляющей болгарскую литературу. Она способствовала ее переходу от модернизма к реалистическому художественному творчеству.

THE INFLUENCE OF THE OCTOBER REVOLUTION ON THE LITERARY OUTPUT OF BULGARIAN MODERNISTS

by

BOGDAN KRUPSKI

Summary

The victory of the October Revolution played a significant role in the formation of the Bulgarian literary process. In the end of the 20's of the twentieth century modernism was predominant in Bulgaria — this was the work of E. Popdimitrov, Ch. Jasenov, L. Stoianov, N. Liliev, T. Traianov, D. Debelianov, and G. Milev, October events in Russia became a landmark in the literary activity of many of them. Then Jasenov's *Petrograd*, and Popdimitrov's poem *Russia* are created.

The most interesting example is the evolution that took place in the creative standpoint of Geo Milev. He was the leading propagator and theoretician of the last period of modernism in Bulgaria, the most outstanding representative of expressionism in this country. The theory of revolution realized in October 1917 made a complete turn in the views of the world and literary activity of Milev. The new, chief hero of his works becomes now the proletariat (*Expressionistic calendar*, *The hell*, *The day of Wrath*, and *September*). The experience of the problem of revolution became an organizing centre and an inspiring force for the Bulgarian literature. It caused its transition from modernism to the socially committed realistic literary work.